

ELŐSZOBÁBAN AZ ÚJ SZEREPLŐK Politikai szocializáció a Momentum TizenX körében

Fényes Csongor
(ELTE Politikatudományi Doktori Iskola)

*A tanulmány beérkezett: 2023. január 15., opponálás: 2023. január 17. – 2023. február 7.,
véglegesítés: 2023. február 11.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány célja, hogy részletesen leírja a Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetében – a TizenX-ben – aktívan politizáló fiatalok politikai szocializációs útjait. A dolgozat bemutatja a szervezetben tevékenykedő fiatalok társadalmi osztályhelyzetét, részletesen foglalkozik a politikai karakterével, valamint felrajzolja a szervezethez eddig csatlakozó személyek politikai szocializációs útjait. Az elemzés emellett a fiatal tagokat a különböző formális (pl. iskola) és informális (pl. család, kortárs csoportok) szocializációs színtereken ért politikai szocializációs mintázatokkal foglalkozik. A kutatás empirikus alapját egy 2021 tavaszán készült, a teljes ifjúsági szervezetet elérő, online survey adatfelvétel eredményei alkotják.

Kulcszavak: TizenX ■ politikai szocializáció ■ család ■ iskola ■ kortárs csoportok

A fiatalok (15–29 évesek) politikához fűződő viszonya, az abban való részvételi kedve és politikai érdeklődése hosszú évtizedek óta állandó, örökzöld kutatási területe a társadalomtudományoknak. A legtöbb, témában készült – nagymintákon alapuló – kutatás hasonló összesítésre jut: a korosztály tagjait egyre kevésbé érdekli az intézményes keretek között zajló politika, kevésbé hajlandóak szavazni, mint az idősebb generációk tagjai (Smets, 2012; Melo–Stockemer, 2014 – idézi Tsatsanis et al., 2022) korlátozottan és kis számban jelennek meg a politikai életben, a párttagság szinte mérhetetlen a fiatalok körében (Bauer et al., 2017; Sebestyén, 2019; Szabó et al., 2021), alapvető politikai ismereteik alacsony szinten mozognak (Csákó, 2018). Az European Social Survey (ESS) 2020-as (10. hullám) 19 ország adatait tartalmazó adatsorai szerint az európai fiatalok kevesebb mint harmada (29%) válaszolt úgy, hogy nagyon, vagy inkább érdeklődik¹ politikai témák iránt. Amennyiben regionális bontásban vizsgáljuk a politikai érdeklődést, úgy jelentős különbségek fedezhetők fel: míg az ESS 2020-as adatfelvételében résztvevő skandináv államokban és a nyugat-európai országokban élő fiatalok 48 és 45 százaléka válaszolt

úgy, hogy nagyon, vagy meglehetősen érdeklő a politika, addig a kelet-közép-európai országokban élő fiatalok 15 százaléka mondta ugyanezt. A magyar 18–29 évesek politikai érdeklődése regionális és európai viszonylatban is jóval alacsonyabb, mint a kortársaiké: a fiatal magyarok kis szelete, 2 százaléka érdeklődik nagyon, s valamivel több, minden 10. megkérdezett (13%) pedig meglehetősen érdeklődik a politikai kérdések iránt, további 38 százalékat alig, a megkérdezett magyar fiatalok több, mint fele (51%) mondta azt, hogy egyáltalán nem érdeklő a politika, regionális szinten elmarad a kortársaikétól.² Az ESS 2020-as adatai szerint a magyar fiatalok körében tapasztaltak ugyanakkor nem egyedülállóak: hasonló szintű teljes politikai elutasítás tapasztalható a cseh (61%), a horvát (49%) és az észak-macedón (48%) és fiatalok körében.³ Szabó A. és munkatársai (2021) vizsgálatai szerint a 18–29 éves magyarok – egytől ötig terjedő skálán – a legkevésbé (2,25 indexátlag) érdeklődnek politikai kérdések iránt, amellyel 0,5 ponttal maradnak el a teljes magyar társadalomban mért középértéktől (2,72). Hasonló számot közölt a négyévente megjelenő nagymintás *Magyar Ifjúság Kutatás 2020* és a közép-európai fiatalokat vizsgáló *FES Youth Study* (2021) is: a magyar fiatalokat a közepesnél alacsonyabb mértékben (2,43–2,49) érdeklő a politika, amellyel regionális szinten utolsó volt hazánk.⁴ A magyar fiatalok 2,91 átlagpontos szinten érdeklődtek, amely ugyan javulást mutat a 2016-os adatokhoz képest (2,03), a politikai kérdések iránti érdeklődés javulásának hátterében a koronavírus-járvány idején a fiatalokat ért információdömping állhat, mintsem generációs jellegű politika felé fordulás (Domokos et al., 2021).

Beck (1997) szerint a fiatal generációk mind újabb és újabb módokat találnak arra, hogy hallassák hangjukat a politika „újrafeltalálásának” folyamatában: a szerző szerint a fiatalok egyre inkább involválódnak a politikai részvétel új gyakorlataiba, amelyek informális keretek között, nem hierarchikus szerkezetben és nem intézményesült módon szervezik magukat (Juris–Pleyers, 2009; Alteri et al., 2016; Genova, 2018; Pitti, 2018 – idézi Rinolo–Ortensi, 2021). Hasonló mintázatot figyelt meg Watts (1999) és Grasso (2014) – idézi Haegel (2020) –, a serdülő korúak és a fiatal felnőttek inkább lazábban szerveződő, közvetlen politikai részvételen alapuló (pl. tömegtüntetések) politikai részvételi formákban vesznek szívesebben részt. A V4 fiataljai körében végzett kutatásban Bíró-Nagy–Szabó A. (2021) megerősíti ezen megállapítást: miközben a magyar fiatalok harmadának nem volt semmilyen politikai és/vagy civil aktivitása, addig a fiatalok 12–19 százaléka vett részt valamilyen demonstráción, írt alá tiltakozó petíciót, vagy bojkottált bizonyos termékeket, vagyis választott olyan politikai részvételi formát, amely nem kapcsolódik szorosan az intézményes keretek között zajló politikához. Bennett (idézi Collin és McCormack, 2019), tipológiája szerint a fiatalokat kötelességtudó (*dutiful*), vagy önmegvalósító (*self-actualising*) politikai gondolkodásmód jellemezheti. Míg a kötelességtudót a hagyományos képviselői formához és az intézményekhez való lo-

jalítás jellemzi, addig az önmegvalósítók személyes politikai aggodalmakra és problémákra reagálnak, a politikai közösségekhez informálisan kapcsolódnak és a közvetlen részvételen alapuló döntéshozói formákat kedvelik. Az utóbbi években megjelent, magyar fiatalokat nagyobb számban megszólítani és mobilizálni tudó társadalmi mozgalmak karakterjegyeiben közös, hogy politikai pártokkal ritkán kooperálnak, jellemzően egy-egy közpolitikai ügy mentén szerveződnek (pl. éghajlatváltozás, közoktatási problémák) politikai céljaik eléréséhez egyénre szabott, nem konvencionális politikai részvételt és nyomásgyakorlási formákat választanak (pl. előlanc, tüntetés, útlezárás), továbbá, hogy hosszabb távon lazán intézményesülnek, így végsősoron csupán rövid ideig tudják ezen kezdeményezések (pl. Fridays For Future Magyarország, ADOM Diákmozgalom) megtartani a hozzájuk csatlakozó fiatalokat, politikai részvételüket inkább az önmegvalósító gondolkodási mód jellemzi. Felvetődik a kérdés, hogy mi okozhatja a magyar fiatalok körében az intézményes érdekérvényesítéstől való tartós és tudatos – immár több évtizedes – távolmaradást? Az egyik válasz a mindenkori fiatalok részleges politikai nevelésében rejlik. A politikai identitások, tudás és érdeklődés kialakításáért felelős legfontosabb színterek (család, iskola) a '89-es rendszerváltozás óta eltelt háromévtizedben hátrítják a politikai szocializációs szerepüket (Csákó, 2004; Oross–Szabó A., 2019). A demokratikus politikai szocializáció diszfunkcionális működése következtében az állampolgári és az alapvető politikai ismeretek átadása részleges, melynek súlyos következményei lehetnek a politikai nevelésben (Szabó I., 2006; Bognár–Szabó A., 2017). Hazánkban az 1989-es rendszerváltozást követően a mindenkori politikai akarat elmaradása, valamint a szocialista típusú szocializációs modell 90-es évekre való átöröklődésének következtében a formális politikai szocializációért felelős intézmények egyáltalán nem, vagy csak kis hatásfokkal képesek ellátni politikai szocializációs funkciójukat (Szabó I.–Horváth–Marián, 1996; Csózik, 2013). A magyar családok nem ösztönzik a fiatalok állampolgári aktivitását, a fiatalok és a felnőttek közötti politikai tartalmú párbeszéd sokszor teljesen elmarad. Szabó Ildikó (2009) arra is rámutat, hogy az államszocializmusban szocializálódott idősebb családtagok kevéssé, vagy egyáltalán nem vesznek részt a fiatalok politikai nevelésében, a politikai szocializáció fragmentáltságának következtében a politikai nevelésért és kompetenciák kialakításáért felelős színterek között esetleges, laza és időszakos a kapcsolat, amelyben a legfontosabb színterek (család, iskola) szerepe csupán korlátozott, a fiatalok szocializációjában az (új)média és a kortárs csoportokon keresztül ért hatások a dominánsak (Bognár–Szabó A., 2017).

Hasonlóan a családokhoz, a magyar oktatási rendszer is a politikai ismeretek és az érdeklődés serkentése helyett az elhárítást választja. Csákó (2004, 2009, 2011) középiskolások körében végzett kutatási eredményei szerint a fiatalok alultájékozottak a politikai kérdéseket illetően, szabadságvágyuk csekély, elfogadják az iskolai hierarchiát, nem alakul ki bennük a részvétel igénye, ön-

szerveződésre ritkán vállalkoznak. A fragmentált modell szerint (Szabó I., 2006) a család és az iskola színterének leértékelődésével egy ún. szocializációs vákuumállapot alakul ki, amelybe régi/új, a fiatalok politikai szocializációját tartósan meghatározni képes szereplők jelenhetnek meg, ennek következtében a családi- és az intézményes szocializáció elmaradásával egyre több szerep hárul a kortárs csoportok tagjaira. A 2010-es évektől kezdve a téma kutatói egy régi/új modell megjelenését és annak egyre gyorsabb térnyerését sejtik, amely kevésbé viseli magán a fragmentált és vegyes modellekre jellemző sajátosságokat. Az új modell a '89 előtti szocializációs sémarendszer jegyeivel (pl. felülről irányított, ideológiailag vezérelt, lojalításra nevel) mutat hasonlóságokat (Bognár–Szabó A., 2017; Oross–Szabó A., 2019). Átfogó, nagymintást kutatások hiányában ugyanakkor ezen modell – a fiatalok politikai nevelésén hagyott – nyomáról nincsenek megbízható, az egész magyar fiatalságra jellemző, empirikus eredmények.

A politikai aktivitás és az esetleges részvétel hiányának okaként a hazai kutatók a politikai nevelés elmaradása és a politikai szocializáció diszfunkcionalitása mellett a mindenkori politikai pártok fiatalok közötti népszerűtlenségét, a társadalmi beágyazottság hiányát és a pártok alacsony mobilitási képességeit emlegetik. Nagymintán alapuló kutatások⁵ ugyanakkor megjegyzi, hogy létezik a fiataloknak egy szűk, az ESS 2020-as adatai szerint 1-2 százaléknyi szegmense, akik nagyon érdeklődnek a társadalmi, közéleti és politikai témák iránt, sőt szervezett keretek között is részt vesznek a politikai élet alakításában (Bauer et al., 2017; Szabó A., 2019; Marián, 2022). Jelen elemzésben ezért olyan fiatalokkal foglalkozom, akik elgondolásom szerint ezen szűk csoporthoz tartoznak. A dolgozat fókuszában a magyar országgyűlésbe 2022 áprilisában új szereplőként bekerülő Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetének – Momentum TizenX – tagsága kerül, politikai szocializációs aspektusból.

A témaválasztást egyrészt az indokolja, hogy mindezedáig nem készült olyan átfogó elemzés, amely a TizenX szervezetével és tagjainak politikai nevelésével foglalkozna, másodsorára, csatlakozva Kovarek (2020) korábban megkezdett munkásságához, az elemzés célja, hogy tovább mélyítse az ismereteket és a társadalomtudományi szakirodalmat az újonnan, magukat 21. századi, politikai közösségeknek definiáló szervezetekről. Harmadsorára, a kutatás elkészítését azért is látom szükségesnek, mert a hasonló kis mintákkal dolgozó – a gyerekkori és későbbi kamaszkori, valamint fiatal felnőttkori politikai nevelést vizsgáló – kutatások eredményei mind közelebb vihetnek bennünket ahhoz, hogy megértsük vajon milyen politikai szocializációs sémák és mechanizmusok vezethetnek ahhoz, hogy egy ezredforduló környékén született magyar fiatal a pártpolitikai szférát válassza a szervezett érdekérvényesítés és politizálás platformjaként.

KUTATÁSI KÉRDÉS

A tanulmány elsődleges célja, hogy megtalálja és beazonosítsa azokat a politikai szocializációs csatornákat és szereplőket, amelyek a TizenX-ben aktív fiatalok politikai érdeklődésének későbbi részvételét és elkötelezettségét kialakíthatta. Kik és milyen hatást gyakoroltak a tagjaira, milyen események azok, amelyek az érdekérvényesítés és végső soron a politizálás útjára terelik, terelték a 24. életévüket be nem töltött fiatalokat? A következő oldalakon egyedi, ritka folyamatok és események megértésére törekszem; így a dolgozatnak nem lehet célja az általánosítási szándék, nagyobb elméleti relevanciájú következtetések levonására tehát nem alkalmasak a kutatásból származó eredmények, sokkal inkább átfogóbb, egyszeri esettanulmányként (Takács, 2017) kezelendők, amely erre a társadalmi csoportra és politikai szervezetre jellemző mintázatokat mutat be. A dolgozatban a politikai szocializáció „nagy négyes”⁶ színterei⁷ (Owen, 2008; Nagy, 2013; Csákó, 2004) közül a családi, az iskolai továbbá a kortárs csoportok által kifejtett hatásokat vizsgálom, jelen elemzésben a negyedik szocializációs színtérrel – a médiával – nem foglalkozom.⁸

Az elemzésben a következő hipotéziseket vizsgálom:

H1. Hasonlóan, mint a Momentum Mozgalom idősebb generációi (mai 30-39 év közötti fiatal felnőttek) körében találtunk (Angyal et al., 2017) a családi légkörben ért korai politikai neveltetést, amely a korai politikai aktivitás kialakításáért felelős, és ami a későbbi fő mozgatórugója a TizenX-ben részt vevő fiatalok aktivizmusának.

H2. Az iskola – mint politikai szocializációs színtér – kizorul a Momentum TizenX tagjainak politikai szocializációs útjából, helyébe egyéb, kortársak által kifejtett szocializációs hatások lépnek.

MOMENTUM TIZENX RÖVID TÖRTÉNETE

A Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetét, a TizenX-et, 2018 telén alapították fiatal budapesti középiskolások és egyetemisták.⁹ Az ifjúsági szervezet az alapítás utáni első félévben előbb politikai akciók formájában hívta fel magára a figyelmet,¹⁰ majd több utcai tiltakozáson vettek részt, vagy szervezték azokat.¹¹ A szervezet tagjainak száma a 2018-as országgyűlési választások után ugrott meg,¹² informális tagsága ekkor többszörösére duzzadt, amely 2018 nyarán megközelítette a 300 főt (Fényes, 2021). Az akkori tagok – az országos hállózatépítés reményében – 2018 nyarán „A jövő a miénk” címmel országjárást indítottak, amelynek keretében több közepes méretű és nagy városban (pl. Sopron,¹³ Miskolc,¹⁴ Kaposvár) szerveztek kötetlenebb formában – leginkább fiatalok részvételével zajló – közösségi találkozót, lakossági fórumokat. Az

ifjúsági szervezet tagjai az országjárást és a tagtoborzást követően, vitorsorozatot indítottak,¹⁵ ahol az ifjúság problémáival, társadalom- és szakpolitikai témákkal foglalkoztak hazai pártpolitikusok, közéleti szereplők és ismert politikai elemzők meghívásával. A TizenX szervezete ugyanebben az időszakban nemzetközi partnerekkel közösen csatlakozott¹⁶ a francia La République En Marche! ifjúsági szervezet által életre hívott, fiatalokat célzó, nemzetközi – 8 európai országra kiterjedő – konzultációhoz (ún. *YES kampány*), amelyben európai integrációjáról kérdezték az európai tízen, huszonéves fiatalokat. Az ifjúsági szervezet anyapártjának (Momentum) 2019. évi EP-választásokon elért eredménye (9,93%) újabb lendületet adott a mozgalmiság jegyeit magáról egyre inkább ledobni igyekvő ifjúsági szervezetnek. 2019 nyaratól a TizenX-esek és a momentumos politikusok többször jelentek meg közösen nyári táborokban, majd a TizenX szervezetének fiataljai közül többen a 2019-es önkormányzati választásokon momentumos színekben indultak önkormányzati képviselőjeltekként, ahol többen sikeresen szerepeltek (pl. a törökbálinti, kaposvári helyhatósági választások) és jutottak mandátumokhoz a helyi önkormányzatokban. A TizenX a COVID-19 magyarországi megjelenése óta kevésbé hallat magáról,¹⁷ közéleti beszélgetéseket elvétele szervez, néhány utcai tiltakozót leszámítva,¹⁸ a csendes belső építkezésre koncentrálnak, amely – ha teljes országos lefedettséggel egyelőre nem is rendelkezik – 25–30 magyar közép és nagy városban (pl. Szombathely, Szeged, Eger) sikeresen tudott felállítani alapszervezeteket, amelyek jellemzően 10-15 aktív tagot számlálnak.¹⁹ Eddigi legnagyobb politikai sikereként azt tartja a szervezet,²⁰ hogy javaslatukra lehetővé tették azon fiatalok részvételét a 2021-es ellenzéki pártok által szervezett előválasztáson, akik a 2022. április 3-i országgyűlési választásig betöltötték a 18. életévüket.²¹

Az ifjúsági szervezetet 2020. év őszétől öttagú elnökség (elnök és négy elnökségi tag) vezeti, a felsővezetéshez továbbá négy igazgató tartozik, ők nemzetközi kapcsolatokért, hálózatépítésért, a belső- és külső kommunikációért, valamint a szervezet pénzügyeiért felelnek. A TizenX-ben politizáló fiatalok közös értékékeknek vallják a fentarthatóságot, esélyegyenlőséget, a szabadelvűséget, a pozitív nemzetképet, magukat olyan progresszív közösségként definiálják, amely a közélet iránt fogékony fiatalokat²² kívánja megszólítani (Fényes 2021). Az ifjúsági szervezet 2021 februárjától hivatalosan bejegyzett egyesületként működik, mely az adatfelvétel kezdetekor (2021 márciusa) hivatalosan 153 teljesjogú tagot számlált. A szervezetben 2018 és 2023 januárja között megközelítőleg 1000 fiatal fordult meg hosszabb-rövidebb ideig: a Momentum TizenX-hez csatlakozók aktivitási kedve ciklikusságot mutat, a legjellemzőbb az, hogy egy-egy fiatal 12-18 hónapig aktív az ifjúsági szervezet életében, majd inaktívvá esetleg az anyapárt pártoló, vagy teljesjogú tagjává válik.²³

AZ ADATFELVÉTEL KÖRÜLMÉNYEI

Az elemzés empíriáját egy online survey kutatásból származó adatbázis adja. Felhasználva a TizenX-hez hasonló fiatalok által működtetett politikai szervezetek vizsgálatakor szerzett kutatási tapasztalataimat²⁴ és ismerve a fiatalok társadalomtudományos kutatásokban való részvételi kedvét és hajlandóságát,²⁵ az adatfelvétel sikerességéhez és az elégséges számú válaszadó elérésének érdekében a szervezet korábbi elnökének segítségét kértem.²⁶ A SurveyMonkey felületén elérhető online kérdőívet 153 fő kapta meg, akik 2021. márciusa előtt csatlakoztak a TizenX politikai közösségéhez. A kérdőívben szereplő kérdések a tagok eddigi politikai szocializációs útjainak feltárására, jövőbeli politikai ambícióira irányultak. Emellett a szervezetben aktív fiatalok osztályhelyzetével, politikai karakterével, részvételi mintázataival foglalkoztam. A kérdőív átlagos kitöltési ideje ugyan valamelyest túllépte a tolerálhatónak mondott 20-25 perces hosszt (Kozák–Hoffman, 2016), az átlagosan 35 perces kitöltési idővel dolgozó kérdéssorra²⁷ végül 99 érvényes válasz érkezett, vagyis az akkor aktív tagság 65 százaléka válaszolta meg a kérdéssort²⁸ az adatfelvétel ideje (2021. március) alatt.²⁹ A kitöltési kedv és kérdések minél részletesebb megválaszolása³⁰ a kérdőív töltésének előrehaladtával nem csökkent drasztikusan a megkérdezett fiatalok körében,³¹ vagyis azok, akik megnyitották a linket alaposan végigolvasták és nagy közlési kedvvel válaszolták meg az online kérdőívben szereplő 61 kérdést. A kutatási egység és a mintában szereplő elemszám miatt az elemzésben alapvetően leíró statisztikákat közlök. A kérdőívet megválaszolókat tekintem a TizenX *magjának*, a kutatási eredmények tehát ezen a 99 főre érvényesek.

ELEMZÉS

Társadalmi háttér

Az adatok alapján röviden elmondható, hogy a TizenX tagsága társadalmi osztályhelyzetét tekintve sok hasonlóságot mutat a korábban egyetemistákat tömörítő, a 2010-es évek elején aktív Hallgatói Hálózattal és mozgalmárjaival (Gerő, 2013; Gerő–Susánszky, 2014), az egykori egyetemfoglalókkal (Mikecz, 2013; Fényes, 2015), a 2016/17 fordulóján megjelent Momentum magjával (Angyal et al., 2017) a középiskolások érdekérvényesítésével foglalkozó Független Diáksparlament (Csákó–Sebestyén, 2017) mára ADOM tagjaival, továbbá a zöld értékrendet valló Sétáló Budapest 2019-es fővárosi helyhatósági választásokon aktív fiatalokkal (Fényes–Galgóczi, 2021). Hasonlóan, mint az elmúlt években megjelent, jellemzően urbanizált közegben felnövő és élő fiatalokat megszólítani tudó politikai szervezkedések, a Momentum TizenX ifjúsági szervezeté-

ben politizáló fiatalok gerincét a nagyváros(ok)ban felnövő és jelenleg is ott élő, magas társadalmi osztályokból érkező fiatalok adják. A válaszadók 60 százalékának mind a két szülője diplomával rendelkezik, ötöde úgy érzi, hogy családja a társadalmi elithez/vezető réteghez és/vagy értelmiséghez áll a legközelebb,³² további negyede a mag tagjainak a felső-középosztályhoz sorolta magát és a családját (Fényes, 2021). A TizenX magjában – hasonlóan, mint a Momentum magjában (Angyal et al., 2017) – túlsúlyban vannak a férfiak (80%) a nőkkel (20%) szemben, 39 százaléka a fővárosban, további 54 százaléka egyéb magyarországi (nagy)városokban, a mag egy kis szegmense (5%) született és nőtt fel külföldön. Az aktív tagságot legnagyobb részt (60%) középiskolás korú (15–19 évesek), további harmadát (37%) 20–24 év közötti egyetemre járó, vagy ott már diplomát szerző fiatal adja.

Politikai szocializáció – a család lenyomata a TizenX tagságán

A politikai szocializáció egy formális és informális tanulási folyamat, amelyet szinte minden állampolgár megtapasztal a családdal, barátokkal, kollégákkal, stb. való interakció következtében (Bos et al., 2021). Ezen életen át tartó politikai tanulási folyamat során alakulnak ki az egyén állampolgári sajátosságai (pl. állampolgári viselkedésformák, politikai preferenciák), újratermelődik az állampolgári kultúra, továbbá ekkor formálódik az egyén politikai identitása, a politika világához való viszonya, a politikai értékei és kultúrája (Csákó et al., 2010; Owen, 2008). A politikai folyamatok érzelmi megalapozása a családi szinten történik; az itt ért hatások a gyermekkortól kezdve intenzitásban a legmeghatározóbb és időben a legtartósabb hatások (Easton–Hess, 1962); az alany ebben a szociális közegben találkozik először a hatalommal, tekintéllyel, a hierarchia jelenségeivel, továbbá „innen kapja a meghatározó szerepmintákat és politikai értékeket, ez a politikai szimbólumképzés és -elsajátítás elsődleges színtere is” (Szabó M., 2001: 252–253.). A fiatalok kora gyermekkori politikai nézetei a nem formális politikai szocializációs szintereken, mindenképp előtt a családban zajlanak, ahol a fiatalok a mindennapok során véletlenszerű tapasztalatok szerint szocializálódnak (Szabó I., 2013).

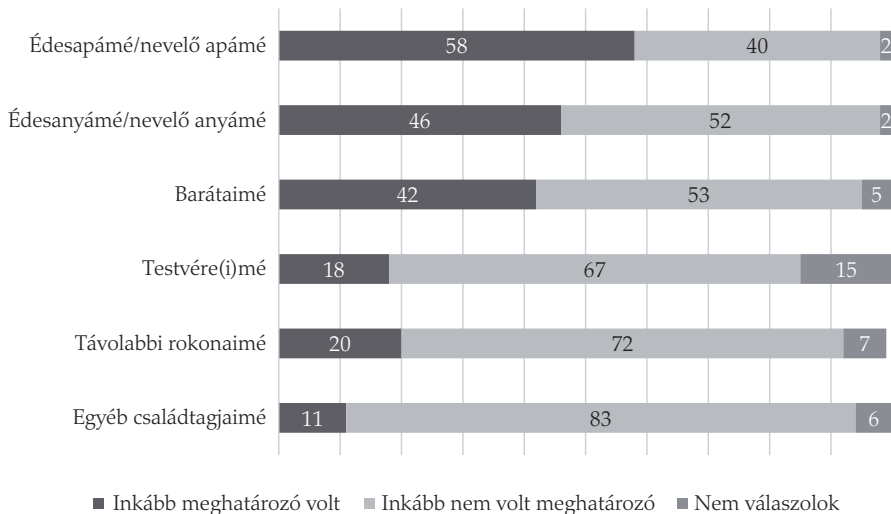
Követve Csákó (2011) munkásságát, a kutatásban a formális (iskola) és informális szinterek (család, kortársak) a politikai szocializáció fő csatornájaként a verbális kommunikáció gyakoriságát jelöltem meg. A TizenX körében végzett kutatás eredményei szerint a magasan kvalifikált és jellemzően vezető, értelmiségi munkát végző szülők³³ gyermekkortól kezdve folyamatosan bevonják gyermekeiket a politikai tartalmú beszélgetésekbe. Bourdieu szerint (idézi Csákó et al., 2011) a különböző tőkék (pl. gazdasági, társadalmi/szociális, kulturális) megléte és azok egymásba konvergálása és átváltása eltérő (politikai) szocializációs klímát eredményezhet. A kérdőívet megválaszoló TizenX-

tagok ötöde a családját a társadalmi elithez érzi legközelebb, további 60 százalék pedig a felső- és/vagy a középosztályba helyezi el családját (Fényes, 2021). Vagyis az ifjúsági szervezet tagjai lényegében olyan családokból kerültek ki, amelyek magas gazdasági és feltételezhetőleg magasabb társadalmi és kulturális tőkével rendelkeztek, mint a kortársaik. A kutatás szerint a magasabb társadalmi tőke egy kedvező politikai szocializációs légkört teremtett a TizenX tagjai számára: a politikai témákat beemelő nevelési stílus és sűrű politikai tartalmú családi kommunikáció egyaránt pozitívan hathattak a politikai érdeklődés korai kialakulására. A válaszadók kétharmada esetében naponta átlagosan maximum félórát szenteltek politikai kérdéseknek az otthoni beszélgetések alatt a családtagjaik,³⁴ a mintában szereplő TizenX-tagok harmada úgy emlékszik vissza, hogy extrém hosszán, akár napi egy óránál is többet beszéltek családtagjaikkal – már középiskolás koruk előtt – politikai témákról. A *„Gyerekkorodban milyen gyakran beszéltek veled a szüleid/nevelőszüleid politikai (közéleti, társadalmi) témákról, kérdésekről?”* kérdésre a válaszadók 55 százaléka úgy válaszolt, hogy családjában napi, heti rendszerességgel beszélgettek vele politikai témákról gyermekkorában. A két változó közötti korrelációs együttható szignifikáns, $r = ,41$ $p < 0,05$ a két változó között közepes mértékű összefüggés van, vagyis azokban a TizenX-es családokban, ahol hosszasan beszélgettek a családtagok a politikai kérdésekről, ott jellemzően a TizenX-tagok is aktívan részt vettek a politikai témájú beszélgetésekben, nyitott politikai szocializációs légkört feltételez a TizenX tagjainak gyermekkori politikai nevelésében. Hasonlóan, mint a Momentum magjának tagjai (Angyal et al., 2017), a TizenX tagjai is olyan családokból kerültek ki, amelyek a politikai témák hátrítása helyett kifejezetten a családi beszélgetések szerves részévé tették a közéleti, társadalmi témákat. A rendkívül gyakori politikai témájú beszélgetések sikeresen segíthették a politikai identitások kialakulását, kiváltképp a korai politikai érdeklődés felkeltésében tölthettek be fontos szerepet.

German (2011) szerint azok a gyerekek, akik bevonód(hat)nak a családi beszélgetések alatti vitákba, valamint az egész családot érintő döntések meghozatalába, felnőtt korukban aktívabb politikai szereplőkként jelennek meg azoknál, akiket gyermekkoruktól kezdve kizárnak (vagy önkéntesen kivonulnak) onnan. Amikor arról kérdeztem a TizenX-tagokat, hogy gyermekkorukban milyen gyakran kerekedett vita a szüleikkel politikai témák alatti beszélgetésekkor, a válaszadók ötöde soha nem tapasztalt vitát, 55 százaléka azt válaszolta, hogy ritkán, 9 százaléka pedig úgy emlékszik vissza, hogy gyermekkorukban gyakran vitázott családtagjaival. A szülőkkel folytatott politikai tartalmú beszélgetések gyakorisága pozitívan és a közepesnél erősebben korrelál ($r = ,76$ $p < 0,05$) a viták meglétével a politikai tartalmú beszélgetések során, vagyis a családtagok és a TizenX-tagok közötti két irányú kommunikáció és szocializáció, a vita kialakulásának a lehetősége pozitív hatást fejtett ki a TizenX tagjainak korai politikai szocializációs állomásán.

A családi politikai szocializációval foglalkozó blokk a konkrét szereplők, családtagok politikai szocializációban betöltött szerepével is foglalkozott. Így a kérdőívben több kérdésben kérdeztem a TizenX-tagokat arról, hogy kik voltak azok a személyek, akik korai (14 éves kor előtti), elsődleges politikai világról alkotott véleményüket meghatározó módon befolyásolták és alakították. A kutatás előtt azt feltételeztem, hogy hasonlóan, mint amit a Momentum alapítói körében és magjában találtunk,³⁵ a TizenX-tagok gyermekkori politikai szocializációját első sorban a családtagok és mindenekelőtt az apák befolyásolták. A TizenX körében végzett kutatás eredményei szerint (1. ábra) valóban az egyes családtagoknak volt a legjelentősebb lenyomata a TizenX-tagok korai, elsődleges politikai identitásán és véleményén.

1. ábra. Gyermekkori politikai szocializációt meghatározó szereplők a TizenX körében

Forrás: TizenX-kutatás, n = 91, százalékban, saját számítás.

A TizenX körében végzett kutatás eredményei alátámasztani látszanak Zuckerman és szerzőtársai (2007) megállapítását, miszerint a fiatalok elsődleges gyermekkori politikai érdeklődésének alakítását és politikai énképét a (nevelő)apák mellett az anyák (nevelőanyák) véleményei határozhatták meg. A TizenX-tagok 58 százaléka úgy értékelte, hogy apjának (nevelőapjának) politikai véleménye inkább meghatározó volt, a megkérdezettek 46 százaléka válaszolt úgy, hogy anyjának (nevelőanyjának) véleménye jelentősen meghatározta a korai, 14 éves kora előtti, politikai véleményét, így nem beszélhetünk arról, hogy kizárólag az apák lennének a kulcsfigurái a TizenX tagjainak gyermekkori politikai szocializációjának.³⁶ Azon családtagok, akikkel ritkábban találkozhattak (pl. unokatestvérek, nagynénik) a TizenX-tagok gyermekko-

rukban, kevésbé tűnnek meghatározó szereplőknek, a politikai érdeklődés kialakításán és az elsődleges politikai vélemény alakításán is kisebb a lenyomatuk. Az idősebb rokonok (pl. nagyszülők) távol maradhattak a TizenX tagjainak állampolgári és politikai nevelésétől, tehát nem állítható, hogy az egyes családtagok ugyanolyan mértékben befolyásolták és vettek részt a TizenX-tagok gyerekkori politikai szocializációjában. Helyesebbnek tűnik úgy fogalmazni, hogy a szűken vett lakóközösség a legmeghatározóbb a TizenX tagjainak gyerekkori politikai nevelésében és a politikai érdeklődés kialakításában. Jelen kutatásnak nem volt témája a kortárs csoportok – serdülő kor előtti – politikai szocializációjában betöltött szerepe a TizenX körében, annyit azonban mégis érdemes megjegyezni, hogy a középiskolás kor előtti életszakaszban sem beszélhetünk egy színtér (család) által dominált, egy dimenziójú politikai szocializációról. A Momentum ifjúsági szervezetének körében végzett kutatás eredményei alátámasztják Bognár (2014) azon megállapítását, miszerint az egyes életszakaszokban – így a gyermekkorban – ért hatásokat egymástól nem függetlenül, hanem komplex módon érdemes kezelni.³⁷ A gyerekkori politikai szocializáció közösségi és informális szintjén a kortárs csoport tagjainak (barátok) szerepe emelendő még ki a TizenX tagjainak politikai szocializációjában, annak hatásával, irányával ugyanakkor jelen kutatás nem foglalkozik.³⁸

Összefoglalva az eddigieket megállapítható tehát, hogy a TizenX-tagok gyerekkoruktól kezdve olyan családi környezetben nőttek fel, ahol politikai szocializációs értelemben „jól szocializálttá” váltak, ahol a politikai tartalmú beszélgetések sűrűn (napi, heti szinten) előkerültek a szűk lakókörnyezetükben, amely pozitívan hathatott a TizenX tagjainak politikai szocializációjára. A TizenX tagjainak családtagjai nem hártották el az otthoni politikai témákat, a családtagok vitára nyitott szocializációs közegként jelentkeztek esetükben, a nyitott családi légkör és neveltetés egy politikailag érdeklődőbb attitűdöt eredményezett a TizenX magjának tagjai körében. A kutatás eredményei azt is mutatják, hogy a TizenX tagjai már nagyon fiatalon szocializálódhattak a politikára, vagyis a politikai tanulás informális időszakának kezdete esetükben már nem csupán a politikai érdeklődés korai kialakulását eredményezhette, de egy korábbi (tinédzserkori) szervezeti kötődést is magával hozhatott.

A Momentum TizenX tagjainak informális politikai szocializációját a középiskolás tanulmányaik alatt leginkább a szüleik (nevelőszüleik) határozták meg. A kérdőívre érkezett válaszok szerint³⁹ a szervezet tagjainak többsége (85%) napi, vagy legalább heti rendszerességgel beszélgetett családjával politikai kérdésekről, a válaszadók kétharmadának véleménye teljesen, vagy inkább meggyezett a családtagjaikéval. A kamaszkorban továbbra is kevesebb vita követi, követte a politikai tartalmú családi beszélgetéseket: a kérdést⁴⁰ megválaszolók háromnegyede úgy értékelte, hogy ritkán, vagy soha nem vitázott szüleivel a felmerülő politikai kérdésekben, ami két dolgot is mutathat. (1) Ahogy a szülők politikai álláspontja változott, úgy a gyer-

mekeiké is, vagy (2) épp fordítva a TizenX tagjai reszocializál(hat)ják szüleiket. Az eredményekből továbbá az olvasható ki, hogy kamaszkorba lépve a TizenX tagjai fontosnak találják a politikai témájú beszélgetések kiterjesztését a családjaikon kívüli világra is, immár nem kizárólag a közelebbi családtagjaikkal cserélnék véleményt, az esetleges kockázattól nem tartva (pl. társadalmi kirekesztés), kortársaikkal és barátaikkal is szívesen beszélnek, beszéltek politikai témákról.

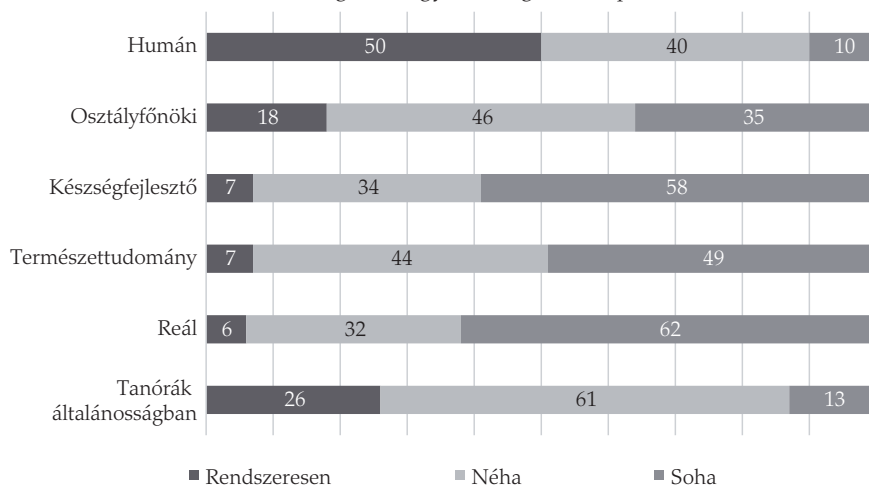
Politikai szocializáció – az iskola lenyomata

A gyermekek és a serdülők az iskola szintéren ismerkednek meg a politikai élet intézményeivel, szereplőivel és funkcióival, az iskolás közeg közvetlenül (politikára, ideológiára utaló jelekkel), közvetetten (mindennapi gyakorlatokon keresztül) és társadalomértelmezés szintjén (tananyag) befolyásolja a gyermek politikáról alkotott világmépét (Szabó I., 2000). Hazánkban az 1989-ben bekövetkezett társadalmi és gazdasági fordulat óta az ifjúság intézményes keretek között zajló politikai nevelése fokozatosan megszűnt: a közoktatási intézmények az elhárítás módszerét választották domináns stratégiaként, a közoktatásban dolgozó pedagógusoknak saját maguk előtt sem tisztázott a szerepük a diákok politikai és állampolgári nevelését illetően (Csákó, 2009; Szabó I., 2009, idézi Róna–Sörös, 2012). Fenyő (2017) szerint a közoktatásban tanító pedagógusok többsége a politikai témák távoltageit választja és óvakodik attól, hogy a tanórákon közvetlen politikai vitákba bocsátkozzon tanítványaival. Az iskola hatásával foglalkozó részben elsősorban az informális, indirekt politikai szocializációval foglalkozom és az olyan szereplőket keresem, akik látens és manifeszt formában hathattak a TizenX-tagok középiskolás kori politikai szocializációjára. Így a kérdőív nem vizsgálta a tényleges politikai ismeretek meglétét, az állampolgári szocializáció mérésére sem irányultak külön kérdések, helyette arra kérdezett rá a kérdőív, hogy milyen légkörben, formális és informális helyzetekben, kik és milyen módon alakították a TizenX tagjainak politikai identitását és tudáskészletét, valamint befolyásolták a középiskolás kori politikai véleményét.

Fenyő (2017) szerint az iskolák 2010 utáni átpolitizálásának következtében a közoktatásban dolgozó oktatók több stratégia közül választhatnak állampolgári és politikai nevelést illetően: (1) tantermen kívül politikai állást foglalhatnak, (2) kettős beszédet alkalmazhatnak, de akár (3) távolságot tarthatnak, vagy abból (4) végleg kivonulhatnak. A kutatás eredményei alapján ugyanakkor egyértelműen nem állítható, hogy a formális – tantermen belüli – oktatásból végérvényesen kiszorult volna a közéleti, társadalmi témák megvitatása. A középiskolás és egyetemista korú TizenX-tagok úgy értékelik, hogy tanórákon néha (61%) beszélnek, beszéltek az őket oktató pedagógusokkal politikai

kérdésekről, a válaszadók 13 százaléka úgy emlékszik, hogy soha, míg negyede úgy, hogy rendszeresen esett szó politikai témákról a középiskolás órák alatt. Hogy jobban megvizsgáljam a kérdést, arra is rákérdeztem, hogy milyen tárgyak esetében esik, esett szó politikai kérdésekről a 45 perces tanórák alatt. A 2. ábrából kiderül, hogy a TizenX-mag tagjai a legsűrűbben humán tárgyak esetében beszélgettek középiskolai oktatójukkal, osztálytársaikkal közösen politikai témákról. A TizenX-tagok fele úgy emlékszik vissza, hogy rendszeresen beszélgettek politikai témákról valamilyen humán tárgy keretében a tanórák alatt. A többi tárgy esetén elvétve került elő politikai kérdések megvitatása, ami persze azzal is magyarázható, hogy míg a humán tárgyaknál bizonyos kérdések és témakörök esetében kikerülhetetlen a politikai kérdések megvitatása, úgy a reál és a természettudományi tárgyak esetén – az éves tananyag miatt – erre eleve kisebb esély mutatkozik. Az ugyanakkor jól látszódik az adatokból, hogy mennyire esetlegesen és nem egységes módon találkozhattak a politikai szocializáció egyik legfontosabb formális színterén, az iskolában, a TizenX-tagok politikai témákkal a középiskolás éveik alatt.

2. ábra. Politikai tartalmú beszélgetések gyakorisága a középiskolai tanórák alatt

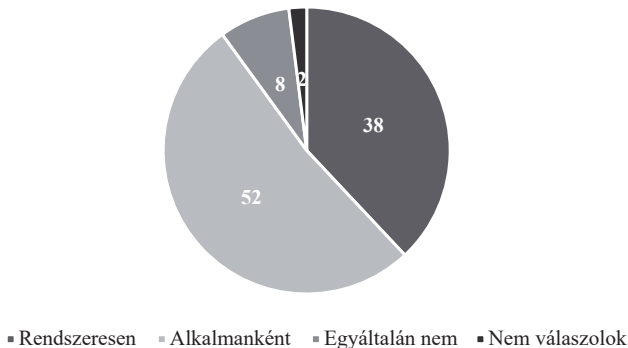

Forrás: TizenX-kutatás, n = 91, százalékos megoszlás, saját számítás.

A TizenX körében végzett kutatás adatai szerint a családból hozott politikai véleményt a középiskolai oktatók nem, vagy csak kis mértékben befolyásolhatták. Az eredmények arra is rámutatnak, hogy a tanítási időn belüli, tanárokkal folytatott, politikai témájú beszélgetések kevésbé befolyásolták a TizenX-tagok akkori és fiatal felnőttkori politikai véleményét. A kutatás eredményeiből egyaránt beigazolódni látszik, amire a Szabó I.–Falus (2000) szerzőpáros korábban rámutatott: az iskolák oktatói nem tekintenek úgy magukra, mint a

politikai szocializáció kitüntetett szereplői, inkább kívülről szemlélik a diákok politikai kultúrájának a kialakulását, ha abba valamennyire bele is folynak, az inkább az informális politikai szocializációt érinti. Adódik a kérdés, hogyha a tanteremből kiszorul a politika, vajon talál-e és ha igen, hol talál magának utat az iskolai szinten? Hogy ezt kiderítsem – további nyitott kérdés formájában⁴¹ – arról kérdeztem a válaszadókat, hogy volt-e olyan oktatójuk, aki(k) bármilyen lenyomatot hagytak a középiskolás és a fiatal felnőttkori politikai nézőpontrendszerükön. A feltett kérdést – mivel a válaszadás nem volt kötelező – a kitöltők valamivel több, mint harmada válaszolta meg, amely ugyan elégtelen ahhoz, hogy egy komplex képet kapjunk a TizenX tagjait tanító középiskolai pedagógusok informális politikai szocializációs szerepéről,⁴² arra talán alkalmas lehet, hogy egy felületes képünk legyen a középiskolai pedagógusok hatásáról az iskola falain belüli, informális keretek között zajló politikai szocializációt illetően. A kérdésre érkezett válaszok alapján megállapítható, hogy (1) ezen oktatók jellemzően humán tárgyakat tanítottak, (2) kritikus gondolkodásra sarkallták a TizenX-tagjait, (3) rendszertelenül, bizonyos (első sorban az oktatást érintő) társadalom- és oktatáspolitikai változtatások, közpolitikai események esetén (pl. helyhatósági, országos választások, népszavazások) fejtették ki politikai álláspontjukat a TizenX tagjai számára. Az adatok alapján tehát úgy tűnik, hogy az iskola színtere nem üresedik ki, csak átalakul. A TizenX tagjait ért politikai szocializáció mintha áttolódna az informalitás világába, a politika mintha a tanórák közötti szünetekbe, délutáni foglalkozásokra és a szakkörök világába találná meg az új helyét. A TizenX magjának 52 százaléka úgy emlékszik, hogy ilyen informális helyzetekben rendszeresen felmerülnek, felmerültek politikai témák az oktatóikkal és kortársaikkal folytatott beszélgetések alatt, a TizenX-mag tagjainak egy jelentős hányada (38%) viszont ezen informális szintereken sem találkozott, vagy találkozik politikai kérdésekkel.

3. ábra. Politikai tartalmú beszélgetések gyakorisága középiskolai informális keretek között, de még az iskola falain belül

Forrás: TizenX kutatás, n = 90, százalékos megoszlás, saját számítás.

Hogy pontosan megtaláljam az iskola falain belüli informális politikai szocializáció színtereit, további nyitott kérdés formájában⁴³ kerestem azokat a szerveződések, ahol a TizenX tagjai politikai ismereteket, nyelvezetet, kultúrát sajátíthattak el. A mag tagjainak ötöde volt tagja valamilyen olyan tanítási időn túli, önkéntes alapon szerveződő organizációnak, amely még az iskolai színtéren szerveződött és ahol – saját értékelésük szerint – politikai témákkal foglalkozott. A nyitott kérdést megválaszolók vitakörökön, diákújság szerkesztésen, iskolarádiós műsorok készítésében, Modell Európai Parlamenten (*Model United Nations*), szakkörökön (pl. média, filozófia) vettek legszívesebben részt. Ezek az aktivitási formák ugyanakkor elenyésző számban jelennek meg és jellemzően a legnevesebb budapesti és vidéki iskolákba járt⁴⁴ TizenX-tagok aktivitási formáira jellemzők. A politikai tanulás (in)formális része az iskolai TizenX-tagok részéről így egyszerre individuális és közösségi szinten is zajlott. Összegezvén az eddigieket: a középiskolai oktatók valójában a tantermen kívüli, legtöbbször informális politikai szocializációban jelentkeznek. A tanórai politikai témájú beszélgetések esetén nem zárkóztak el élesen, mégis inkább a tanítási időn túli helyzetekben tűnnek fel, mint az iskolai színtér egyik lehetséges politikai szocializációs szereplői. Hatásuk a formális politikai nevelésben elenyésző, informális politikai szocializációs hatásuk rendszertelenül és nem egyenlő mértékben érte el a TizenX tagjait, amely könnyen azt is eredményezhette, hogy míg a TizenX bizonyos tagjai körében több csatornán egyszerre és mindenekelőtt informális szocializációs csatornákon zajlott a politikai nevelés, addig mások esetében továbbra is a családi politikai szocializáció a legfontosabb táptalaja a politikai tanulásnak. Így az iskola nemhogy csökkentené a politikai nevelésben tátongó szakadékokat, feltehetőleg csak elmélyítette azokat.

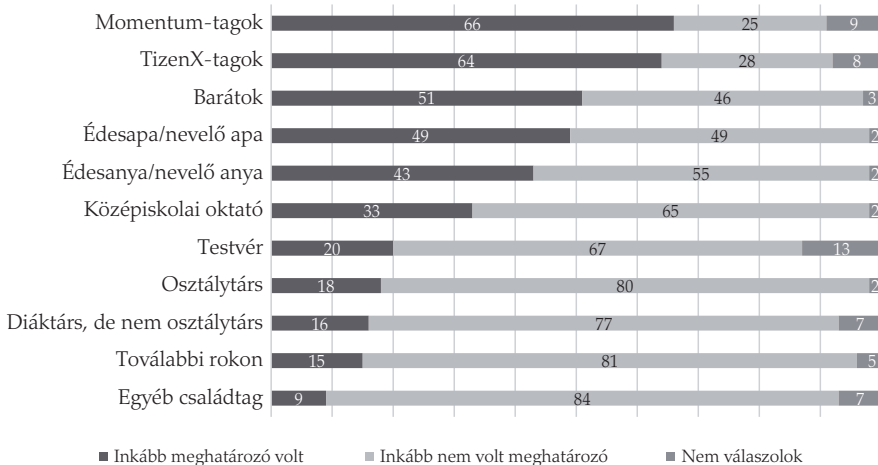
Kortárs csoportok hatása a politikai szocializáción

Kutatások arra is rámutatnak (Szabó M., 2001; Szabó I., 2012), hogy iskolás korba lépve párhuzamosan megjelennek a kortárs csoportok a szocializációs színterek között, amik módosítani, semlegesíteni is tudják azokat a korábban megtanult politikai magatartási mintázatokat és a hozzájuk tartozó szerepeket, amelyeket az egyén az addigi szocializációs életútja alatt elsajátított. A politikai szocializációval foglalkozó kutatók között hosszú évtizedek óta vita van abban,⁴⁵ hogy mi az a tényleges kor és melyek azok az események, kik azok a szereplők, amik és akik a fiatalok politikai érdeklődését felkelthetik. A kérdőív szerint, a TizenX-tagok valamivel kevesebb, mint fele 14 éves kora előtt, 50 százaléka középiskolás éveire teszi a tényleges politikai érdeklődésének kezdőpontját.⁴⁶ Korábban, a Momentum Mozgalom magját és első tagjait vizsgáló kutatásokban (2017, 2018) azt találtam, hogy a 2006-os Balatonőszödön elhangzott beszéd mellett a 2011–13 közötti diákmozgalmak és annak mentén

(is) újraszerveződő politikai kezdeményezések azok, amelyek a tényleges politizálás felé terelte a 10–15 évvel idősebb momentumosokat (Fényes, 2017). A TizenX körében végzett kvantitatív vizsgálatban ezzel szemben eddig nem találtam olyan politikai, közéleti eseményeket, amelyek az ifjúsági szervezet irányába terelhetnék volna a szervezet tagjait, esetükben kevéssé tűnik meghatározónak az utcai politizálás és a társadalmi mozgalmak politikai részvételeire ható ereje sem tűnik erősnek.⁴⁷

Több, fiatalok politikai szocializációjával foglalkozó kutatás (Ekstrom–Ostman, 2013; Quentelie, 2011 és 2015) mutatott rá és bizonyította be, hogy a kortárs csoportok szignifikáns szerepet játszhatnak a fiatalok középiskolási és fiatal felnőttkori politikai szocializációjában: a kortársakkal folytatott politikai témájú beszélgetések a politikai érdeklődés kialakítása mellett a tényleges politikai cselekvést (pl. választásokon való részvétel, kisebb bevonódást igénylő politikai tiltakozási formák) is pozitívan dinamizálhatják. A TizenX magjának tagjai politikai szocializációjában a középiskolási évek alatt nagyrészt a család és kisebb részben az iskola versenytársává válik a kortársak világa. A 4. ábra eredményei alapján megállapítható, hogy a mag politikai véleményét középiskolási éveik alatt a szülők/nevelő szülők és a barátok mellett, új szereplőként a Momentum-ban és a TizenX-ben aktív tagok politikai véleménye alakíthatta leginkább. A válaszadók véleménye szerint sem a középiskolási oktatók, sem az osztálytársaik, sem pedig az egyéb diáktársak (pl. szakköri diáktársak, csapattársak) nem hagytak jelentős nyomot a középiskolási kori politikai véleményükön.

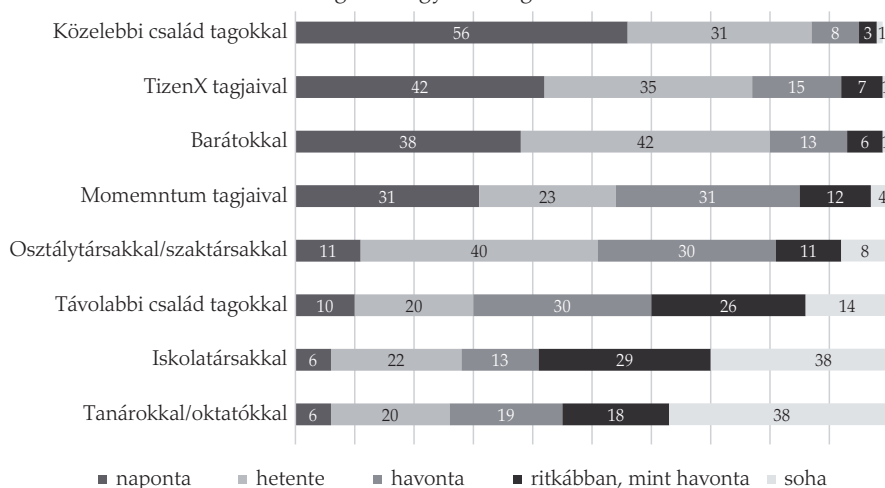
4. ábra. Politikai véleményt meghatározó szereplők középiskolási korban a TizenX tagjai körében

Forrás: TizenX-kutatás 2021, n = 89, saját számítás, százalékban.

A TizenX magjának tagjai úgy értékelik, hogy a középiskolás környezetük politikai érdeklődése eltöprel a sajátjuk mellett. Míg a sajátjukat átlagosan (1-től 5-ig tartó verbális skálán) 4,4-re értékelik,⁴⁸ addig osztálytársaikét 2,1-re. A politikai érdeklődés hiányában a TizenX-tagok jellemzően nem az osztálytársaikkal beszélgetnek, beszélgettek politikai kérdésekről a középiskolás éveik alatt, a közösségi szintű politikai szocializáció nem kizárólag az iskola szintjén zajlódhatott a TizenX tagjai körében. Úgy tűnik, hogy az egyre idősödő TizenX-tagok folyamatosan keresik azokat a lehetőségeket és kortárs közegeket, társadalmi, közéleti kérdésekkel foglalkozó szervezeteket, ahol hozzájuk hasonló, magas politikai érdeklődésű fiatalokkal találkozhatnak. A 4. ábra eredményei alapján, az iskolai és a családban ért informális politikai szocializáció így rövidesen kiegészül egy új szocializációs színtérrel, magával a párttal és annak ifjúsági szervezetével, amely – talán újdonságának is köszönhetően⁴⁹ – rövid időn belül a fellép a legjelentősebb informális politikai szocializációs hatásokat kifejtő színterek közé. Ezt bizonyítja az is, hogy a TizenX tagjai immár több szereplővel (szülők, barátok, TizenX, Momentum-tagok) és több szintjén (családi események, szabadidős elfoglaltságok, párton és az ifjúsági szervezeten belül) beszélget rendszeresen (naponta, hetente), vagyis az informális szocializációs színterek és a benne megjelenő szereplők száma emelkedik a középiskolás évek alatt. Eközben, mintha a formális, szervezett keretek közötti politikai szocializáció (iskola), teljesen hiányozna a TizenX tagjainak politikai szocializációs útjaiból.

5. ábra. Politikai tartalmú beszélgetések gyakorisága

Forrás: TizenX-kutatás 2021, n = 89, saját számítás, százalékban.

Az 5. ábra adatai alapján az is jól látható, hogy a közelebbi családtagok (szülők, testvérek) ugyan továbbra is jelen vannak mint rendszeres beszélgető partnerok, jelentőségük valamelyest csökken, miközben a Momentum és a TizenX és a benne aktív fiatalok hatása egyre erőteljesebben lép be a tizenéves fiatalok politikai szocializációs útjaiba. Míg az individuális szintű politikai tanulás elsődleges színtere – a középiskolás évek alatt – továbbra is család, addig a közösségi szintű politikai tanulás, az iskolai színtér helyett egyre látványosabban tolódik el az Momentum és az ifjúsági szervezet irányába.

Mindezekből az a konklúzió vonható le, hogy a TizenX-mag tagjainak középiskolai tanulmányaik alatti spontán politikai szocializációja így egyszerre két csatornán történik, illetve történhetett: a szűk lakókörnyezetben, közeli családtagok társaságában, valamint a Momentum és a TizenX szervezetein keresztül. Amíg a TizenX magjának szűk lakókörnyezete elsősorban az elsődleges (pl. politikai személyiséget formáló) politikai szocializációban játszhat(ott) fontos szerepet, addig a kortárs csoportokat tömörítő szervezetek a másodlagos (pl. politikai kompetenciákat kialakító) szocializációban hagyhat(ott) lenyomatot. A TizenX-mag tagjai tehát középiskolás korukban már nemcsak, hogy átveszik és internalizálják a lakókörnyezetük által közvetített politikai ismereteket és az alapvető politikai világban való eligazodáshoz szükséges tudást, immár saját – a TizenX-ben és a Momentumban – szerzett tapasztalataik alapján alakítják, sőt újraformálják azokat. Így a TizenX-mag tagjai középiskolás korukban egyszerre alanyaik és alakítói saját cirkuláris politikai szocializációjuknak.⁵⁰ Megerősítve több kutató (Beck–Jennings, 1991; Dinas, 2014; Wolak, 2009) eredményeit a TizenX tagságával foglalkozó kutatásban azt találtam, hogy a szülők politikai szocializációban játszott szerepe inkább a korai, középiskolás kor előtti politikai véleményben, mindenekelőtt az alapvető politikai orientációk (pl. ideológiai hovatartozás) megválasztásában tölthetnek, tölthettek be fontos szerepet. Ahogy középiskolás korba lépnek, úgy a politikai témákat egyre gyakrabban és egyre nagyobb mértékben követő, kíváncsi TizenX-tagok egyre többször kérdőjelezhetik meg és vizsgálhatják felül a szűk lakókörnyezetben és az iskolában hallott politikai véleményeket, álláspontokat.

A különböző politikai szocializációs színterek sorrendje között figyelemre méltó átrendeződés tapasztalható: míg a szűk lakókörnyezet és az egyes családi szereplők hatása a középiskolás évek alatt is jelentős (mind a beszélgetések gyakoriságában, mind a politikai vélemények alakításában), addig az iskola színterén ért formális szocializációs mechanizmusok hatása elenyésző a TizenX-mag tagjainak a politikai énképén. Az iskolai színtér háttérbe szorulásával lényegében egy szocializációs vákuum alakulhat(ott) ki, ahova a közeli családtagok hatásai mellett a kor előrehaladtával a kortárs csoportok tagjai lépnek be a TizenX tagjainak középiskolás kori politikai szocializációjában. A második hipotézis csak részben igazolódik be: a formális politikai szocializációban valóban marginális az iskola szerepe, az informális szocializáció-

ban viszont jelentkezik. A hipotézis második fele (kortárs csoportok lépnek be az iskola helyébe) sem igazolódik be teljesen, ugyanis az iskola politikai szocializációs funkcióját egy kisebb részben a szűk család (elsődleges beszélgetési szintér) és a Momentumhoz köthető kortárs csoportok (fő véleményvezérek) veszik át. A Momentum TizenX szervezete a politikai tartalmú cselekvések megismerésének terepe lehet (pl. beszédek írása és megtartása, politikai közlemények szövegezése, politikai akciók szervezése), ahol a TizenX tagjai megtanulhatják (pl. érvelési technikák elsajátítása, tárgyalási technikák) és a gyakorlatban fejleszthetik a politizáláshoz szükséges kompetenciáikat. A kutatás eredményei szerint a TizenX tagsága konform, generációs lázadás sem tapasztalható körükben,⁵¹ politikai nézetük lényegében megegyezik középiskolás éveik alatt a családjaikban hallottakkal, ugyanakkor egy lassú változás és eltávolodás is megfigyelhető a politikai véleményükben, melyet a kortárs csoportok is (barátok, Momentum és TizenX-tagok) generálhattak, generálhatnak. További, kutatandó jövőbéli kérdése a kutatásnak, hogy mi történik pontosan a formális politikai szocializációban és milyen hatást fejt ki valójában a párt és az ifjúsági szervezet a TizenX tagjainak politikai szocializációs útjain. Vajon tartós szinterről beszélhetünk, vagy csak a kezdeti újdonság nagyítja fel a párt politikai szocializációs hatását?

KONKLÚZIÓ

A kutatásban a Momentum Mozgalom ifjúsági szervezetébe vezető út egyes állomásainak politikai szocializációra gyakorolt hatásával foglalkoztam. Az elemzés elkészítéséhez egy, a TizenX teljes tagságát (N = 153 fő) elérő online survey kutatásból származó adatsort (n = 99) használtam. A TizenX szervezete társadalmi karakterét, osztályhelyzetét tekintve nem sokban különbözik az utóbbi 10 évben megjelent – a magyar belpolitikát befolyásolni kívánó – ellenzéki érzelmű fiatalokat megszólítani szándékozó szervezetektől: magas osztályhelyzetű fiatalok alkotják. A dolgozat elején megfogalmazott első hipotézis beigazolódni látszik, ugyanakkor korrekcióra, kiegészítésre szorul: (1) a család – jobban mondva a szűk lakókörnyezet – hatása az, amely érdemben megalapozta a TizenX tagjainak korai politikai érdeklődését, mint elsődleges politikai szocializációs közeg jól működött a TizenX tagsága körében. A szülők/nevelőszülők olyan környezetet teremtettek, amely pozitívan hatott a politikai érdeklődés kialakulására. A támogató politikai szocializációs légkör végül korai politikai érdeklődést eredményezett a TizenX tagjai körében. A TizenX-tagok a szűken vett lakóközösségben élő családtagokkal folytatott beszélgetések és viták nyomán váltak nyitottá a politikai kérdések iránt, hatásuk elvitathatatlan a TizenX tagjainak korai politikai személyiségformálásában.

A második hipotézis korrekcióra és egyben elvetésre szorul: az iskola és főképp a középiskolákban oktató pedagógusok a politikai szocializáció informális részére szorulnak, ebben a légüres térben ugyan megjelennek a kortárs csoportok tagjai (pl. barátok, TizenX, Momentum) a család hatása továbbra is jelentős.

Némi távolodás ugyanakkor érzékelhető a TizenX-tagok és közeli családtagjaik politikai véleményében, miközben a kortárs csoportok véleménye és szocializációs hatása egyre erőteljesebb. A család és a kortárs csoportok felől érkező politikai szocializációs mechanizmusok rendkívül magas közéleti- és pártpolitikai kötődést eredményeznek a TizenX magjának körében, amely tizenéves korukban tényleges politikai cselekvésekben és szervezetválasztásban is jelentkeznek. Ahogy egyre idősebbek lesznek a TizenX tagjai, a családtagok politikai szocializációban betöltött szerepe vesztít korábbi jelentőségéből, és mivel az iskolai színtér részleges hiányában kialakul egy szocializációs vákuum (Szabó I., 2006), abba a légüres térbe fokozatosan a Momentum és az ifjúsági szervezet lép be, mint új, ideiglenes (?) szereplő. A TizenX-tagok politikai kultúráját, ismereteit, nyelvezetét, összefoglalóan a politikai tudását, immár talán egy új politikai szocializációs közeg – maga a párt és a párthoz szorosabban és lazábban kötődő személyek kapcsolathálói és szervezetek – irányítja a késő középiskolás (17-18 éves) és a kora felnőttkori évek (19-24 között) alatt. Hogy beszélhetünk-e külön pártpolitikai szocializációról, és hogy a Momentum és maga a TizenX nevű ifjúsági szervezete pontosan milyen lenyomatot hagy a szervezetben aktív fiatalok politikai szocializációs útjain, az további jövőbeli kutatások kérdése.

JEGYZETEK

- ¹ Az ESS a kérdést egytől négyig terjedő skálán méri, míg a magyar kutatások jellemzően öt fokú skálával dolgoznak.
- ² Nagyon érdeklődik: 3%, meglehetősen: 12%, alig: 39%, egyáltalán nem: 46%, saját számítás az ESS 2020-as adatai alapján.
- ³ Az ESS 2020-as, 10. hullámában mért adatok alapján, saját számítás.
- ⁴ Bíró-Nagy és Szabó A. (2021) azt találták, hogy a szlovák fiataloké 2,67-es szinten, a cseh és a lengyel 18–29 évesek átlaga pedig 2,81–2,85 között mozog.
- ⁵ Például a négyévente megjelenő Ifjúságkutatások, nappali tagozaton tanuló magyar egyetemistákkal és főiskolásokkal foglalkozó kutatások, ESS-adatain alapuló másodelemzések.
- ⁶ A kifejezést Diana Owen használja (2008).
- ⁷ Akadnak olyan társadalomkutatók, akik kettő-három, esetleg hét (vagy annál több) szocializációs színteret különítenek el egymástól. Erről bővebben: Nagy Ádám (2013).
- ⁸ A kérdőívben ugyanakkor 1-1 kérdéssel mértem a különböző médiumok politikai szocializációra is gyakorolt hatását.

- ⁹ Az alapítást bejelentő eseményről készült tudósítás itt érhető el: <https://tinyurl.hu/fjMd/>, utolsó letöltés: 2023. január 1.
- ¹⁰ Az eseményről bővebben: <https://tinyurl.hu/ZoIO/>, utolsó letöltés: 2022. december 13.
- ¹¹ Az eseményről bővebben: <https://tinyurl.com/2p9dcc8a>, utolsó letöltés: 2022. szeptember 11.
- ¹² Szakértői interjúkban elhangzottak alapján.
- ¹³ Az eseményről bővebben: <https://tinyurl.hu/zXOT/>, utolsó letöltés: 2023. január 13.
- ¹⁴ Az eseményről bővebben: <https://tinyurl.hu/Fb9Q/>, utolsó letöltés: 2023. január 4.
- ¹⁵ A videó itt érhető el: <https://tinyurl.hu/rZu6/>, utolsó letöltés: 2023. január 3.
- ¹⁶ Az eseményről készült videó: <https://tinyurl.hu/nGKX/>, utolsó letöltés: 2022. december 19.
- Ez alól kivételt képez azon javaslatuk, amelynek értelmében arra kérték 2020 végén az ellenzéki előválasztásban résztvevő 6 pártot, hogy azon 18 év alatti fiatalok is választhassanak az előválasztáson, akik a 2022. évi magyar országgyűlési választások előtt betöltik a 18. életévüket. Bővebben: <https://cutt.ly/k97R0jZ>, utolsó letöltés: 2023. január 3.
- ¹⁷ Tiltakoznak a szegedi TizenX-tagok a felsőoktatási modellváltás ellen, az eseményről bővebben: <https://tinyurl.hu/7reA/>, utolsó letöltés: 2023. január 2.
- ¹⁸ A politikai közösség tagjaival végzett 2022. végi online interjúk alapján a szervezet eddigiekben ott tudott sikeresen építkezni, ahol az anyapártja (Momentum) jelentősebb helyi beágyazottsággal bír.
- ¹⁹ Korábbi vezetőkkel készített 2022. év végén felvett interjúk alapján.
- ²⁰ Bővebben: <https://tinyurl.com/4bucteac>, utolsó letöltés 2023. január 6.
- ²¹ Így például a 2019-es évi klímaváltozás ellenes demonstrációkon részt vevő fiatalok, a 2020-21-es tanévben a felsőoktatási modellváltás ellen tiltakozó diákok, vagy a 2022 őszén a közoktatás általános reformjáért demonstráló közép- és általános iskolás korú fiatalok.
- ²² A Momentum TizenX volt és jelenlegi tagjaival folytatott online interjúkban elhangzottak alapján, amelynek adatfeldolgozása jelenleg is folyik.
- ²³ 2013 óta folyamatosan végzek empirikus kutatásokat a TizenX-hez hasonló, fiatalokat tömörítő politikai organizációkban (pl. Hallgatói Hálózat, 2013-as egyetemfoglalók, Momentum Mozgalom, Sétáló Budapest).
- ²⁴ Pontos párttagságra vonatkozó számok híján ugyan számokat nem tudok közölni, korábbi tapasztalatok alapján ugyanakkor úgy tűnik, hogy a különböző – fiatalok által működtetett – politikai szervezetek teljes tagságának nagyjából 60-70 százalékát érik el a kutatási kérelmek.
- ²⁵ A TizenX elnöke több megosztással és figyelemfelhívó e-mailek kiküldésével segítette az adatfelvétel sikerességét.
- ²⁶ A hasonló kitöltési idővel számoló online panelokon dolgozó kérdőíveket jellemzően a kérdőívet megkezdett válaszadók 60 százaléka elhagyja, bővebben: Kozák–Hoffmann, 2016
- ²⁷ A kérdőívet összesen 104 fő válaszolta meg, ugyanakkor az adattisztítás során a duplikációk, továbbá a kérdések hiányos megválaszolása miatt végül 5 válaszadó válaszait ki kellett zárnom. A kérdőív feltételezhető hossza miatt ezen válaszadók valószínűsíthetőleg többször futottak neki a kérdéssor megválaszolásának, így logikusnak tűnt, hogy ezen válaszadók adatait nem emelem be a mintába.
- ²⁸ Mivel az egyes – érzékenyebb területeket is érintő – kérdéseket nem volt szükséges egységesen megválaszolni, ezért az elemzésben eltérő elemszámú eredmények olvashatóak.

- ²⁹ A kutatásban való részvételi kedvet és elköteleződést jól jelzi, hogy az utolsó oldalakon feltett nyitott kérdéseket is rendre hosszasan választották meg a TizenX tagjai.
- ³⁰ Ezt jól alátámasztja az is, hogy az egyes nyitott kérdéseket a válaszadók fele rendszeresen megválaszolta.
- ³¹ Az alábbi kérdésre adott válaszok alapján: *„Mindent összevetve, az alábbiak közül melyik társadalmi csoporthoz érzed a családodat a legközelebb?”*
- ³² A TizenX tagjainak közel 60 százalékának mind a két szülője (nevelője) diplomás, többségében (szülők 50–60 százalék) vezető státuszban (pl. igazgató, osztályvezető), vagy beosztott, szabad foglalkozású értelmiségi munkát (pl. mérnök, ügyvéd) végző.
- ³³ A kérdés így hangzott: *„Gyerekkorodban naponta átlagosan mennyi időt beszélgettek a szüleid/nevelőszüleid politikai (közéleti, társadalmi) témákról, kérdésekről?”*
- ³⁴ A Momentum alapítóival rögzített interjúk tanulsága szerint az elsődleges politikai szocializációjukat a legközelebbi családtagjaik, vagyis a szüleik (nevelőik) határozták meg. A mag körében végzett kérdőíves vizsgálatkor ugyanakkor azt találtuk, hogy a gyermekkori politikai szocializációt egyéb, távolabb élő, ritkábban látott családtagok (pl. nagyszülők, unokatestvérek) is befolyásolták.
- ³⁵ A kérdőív külön nem tért ki az egyes családtagok szerepére, azok részletes vizsgálatára kvalitatív technikákra épülő kutatást végeztem 2022 és 2023 fordulóján, amelynek keretében eddig 22 interjút készítettem a szervezet jelenleg és korábban aktív fiataljaival.
- ³⁶ A gyermekkori politikai szocializáció megértésére és pontosabb feltárására újabb kvalitatív módszerekkel dolgozó kutatások elvégzésére van szükség.
- ³⁷ A kortárs csoportok politikai szocializációban betöltött szerepével egy jelenleg is zajló kvalitatív technikákkal dolgozó kutatásban foglalkozom a Momentum TizenX körében.
- ³⁸ A kérdés így szólt: *„Középisikolás korodban milyen gyakran beszéltek/beszélnek veled a szüleid/nevelőszüleid politikai (közéleti, társadalmi) témákról, kérdésekről?”*
- ³⁹ A kérdés így szólt: *„Középisikolás korodban milyen gyakran alakulnak/alakultak ki vitás helyzetek, amikor szüleiddel politikai (közéleti, társadalmi) témákról, kérdésekről beszéltek/beszéltetek?”*
- ⁴⁰ A kérdés így hangzott: *„Volt(ak)/ van(nak) olyan középisikolás oktató(i)d, aki(k) alakítják, alakították a politikai nézeteidet, politikai kultúrádat a középisikolás éveid alatt? Amennyiben igen, röviden írd róla/róluk!”*
- ⁴¹ Ahhoz, hogy közelebb jussunk a középisikolás oktatók TizenX tagjainak politikai életútjaikon hagyott lenyomatához, kvalitatív technikák bevonásával 2022 decemberében újabb kutatást indítottam.
- ⁴² A kérdés így hangzott: *„Részt veszel/vettél oktatási időn kívüli klub/szakkör életében, ahol politikai (közéleti, társadalmi) témákkal, kérdésekkel foglalkoztatok?”*
- ⁴³ Adatvédelmi okokból ezen intézményeket nem nevezem meg.
- ⁴⁴ Erről bővebben lásd: Neundorf–Smets, 2017-es összefoglaló tanulmányát.
- ⁴⁵ A kérdés így hangzott: *„Hány éves korodban kezdte érdeklődni politikai kérdések iránt?”*
- ⁴⁶ Ezen kérdés mélyebb megválaszolására a kvantitatív módszerek használata ugyanakkor kevésbé tűnik alkalmasnak ahhoz, hogy a társadalmi mozgalmak politikai szocializációban betöltött szerepét jobban megértsem, az újabb kvalitatív kutatásokból származó adatokat szükséges elemzmem.

- ⁴⁷ Ez a szám a teljes magyar 15–29 éves társadalom körében szintén 5 fokú skálán 2-es érték körüli, bővebben lásd: Marián 2022-es, korábban idézett tanulmányát.
- ⁴⁸ Felvett interjúkban elhangzottak alapján.
- ⁴⁹ A szocializáció cirkuláris folyamatáról bővebben: Pusztai (2011).
- ⁵⁰ Ezt jelzi az is, hogy a közeli családtagokkal ritkán alakult ki vitás helyzet, amikor politikai témákról esett szó az otthoni beszélgetések alatt, valamint, hogy hasonló politikai véleménnyel bírtak, mint családtagjaik.

IRODALOM

- Angyal Emese–Fellner Zita–Fényes Csongor (2017): Új kihívók. Politikai szocializációs utak a Momentum Mozgalomban. *Politikatudományi Szemle*, XXV. (4): 55–79.
- Bauer Béla–Pillók Péter–Ruff Tamás–Szabó Andrea–Szanyi F. Eleonóra–Székely Levente (2017): Közösség és politika. In: Székely Levente–Szabó Andrea (szerk.): *Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Az ifjúságkutatás első eredményei. Ezek a mai magyar fiatalok!* Budapest, Új Nemzedék Központ, 66–84.
- Beck, Paul Allen–Jennings, M. Kent (1991): Family traditions, political periods, and the development of partisan orientations. *The Journal of Politics*, 53(3): 742–763. <https://doi.org/10.2307/2131578>.
- Bíró-Nagy András–Szabó Andrea (2021): Magyar fiatalok 2021. *Elégedetlenség, polarizáció, EU-pártiság*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Bognár Adrienn (2014): *A családi szocializációs tényezők hatása a politikai aktivitásra*. PhD disszertáció.
- Bognár Adrienn–Szabó Andrea (2017): Politikai szocializáció modellek Magyarországon, 1990–2016. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged–Budapest, Belvedere Meridionale–MTA TK PTI, 14–34.
- Bos, Angela–Greenlee, Jill S.–Holman, Mirva R.–Oyley, Zoe M.–Lay, J. Celeste (2022): This One’s for the Boys: How Gendered Political Socialization Limits Girls’ Political Ambition and Interest. *American Political Science Review*, 116 (2): 484–501. <https://doi.org/10.1017/S0003055421001027>.
- Collin, Philippa–McCormack, Jane (2019): Young people and politics. In: Chen, Peter J.–Barry, Nicholas–Butcher, John–Clune, David–Cook, Ian–Garnier, Adele–Haigh, Yvonne–Motta, Sara C–Taflaga, Marija (Eds.): *Australian Politics and Policy*. 487–500.
- Csákó Mihály (2004): Ifjúság és politika. *Educatio*, 13 (4): 535–550.
- Csákó Mihály (2009): *Rendszerváltás és politikai szocializáció. Az MSZT 2009. évi kongresszusa: Változás. Válság. Váltás*. Kéziratban, Budapest, WJLF Pedagógiai Tanszék.
- Csákó Mihály (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? In: Bauer Béla–Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 101–114.
- Csákó Mihály (2018): Politikai szocializáció serdülőkorban. *Metszetek*, Vol. 7, No. 3: 27–42.
- Csákó Mihály–Murányi István–Sik Domonkos–Szabó Ildikó (2011): A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás*, 4: 419–446.

- Csákó Mihály–Sebestyén Annamária (2017): Egy autentikus diákmozgalom. *Educatio*, 26 (1): 26–37.
- Dinas, Elias. (2014): Why Does the Apple Fall Far from the Tree? How Early Political Socialization Prompts Parent-Child Dissimilarity. *British Journal of Political Science*, 44 (4): 827–852.
- Domokos Tamás–Kántor Zoltán–Pillók Péter–Székely Levente (2021): *Kérdések és válaszok – Fiatalokról, fiataloktól. A Magyar Fiatalok 2020.* Társadalomkutató Kft., Gyorsjelentés.
- Easton, Davis–Hess, D. Robert (1962): The Child’s Political World. *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 6, No. 3: 229–246.
- Fényes Csongor (2015): Mozgolódás, tüntetés, foglalás. A budapesti egyetemfoglalás felépítése és működése. In: *Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 63–96.
- Fényes Csongor (2017): *A hatalom útjában. Politikai szocializációs utak a Momentum Mozgalomban.* Budapesti Corvinus Egyetem, szakdolgozat.
- Fényes Csongor (2021): Politikai szocializáció a Momentum TizenX körében. In: Dr. Koncz István, Szova Ilona (szerk.): *Tizennyolc éve az európai Magyarország tudományos megújulása és a fiatal kutatók szolgálatában. A PEME XXII. PhD – Konferenciájának előadásai* (Budapest, 2021. november 11.). Budapest, Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület (2021), 92–107.
- Fényes Csongor–Galgóczi Eszter (2021): *Túl a politikai kampányon – Megmaradhat a Sétáló Budapest szervezete egy vesztes kampány után? Átdolgozás alatt, kéziratban.*
- Fenyő D. György (2017): Homo politicus – homo pedagogicus. Az iskola és a politika 2017. *Új Pedagógiai Szemle*, 2017/9-10. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/homo-politicus-homo-pedagogicus> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 25.).
- German, Daniel B. (2011): A History of the Classics of Political Socialization Research Theory in Western Civilization from Ancient Greece to the Twenty First Century. *Politics, Culture and Socialization*, 2 (3): 309–314.
- Gerő Márton (2013): El kéne foglalni valamit... Az Occupy Wall Street és a magyarországi hallgatói mozgalmak In: Krasztev Péter–Jon Van Til (szerk.): *Tarka ellenállás. Kézikönyv rebelleseknek és békésekknek.* Budapest, Napvilág Kiadó, 306–351.
- Gerő Márton–Susánszky Pál (2014): Hallgatói mozgalmak és felsőoktatási politika. *Educatio*, XXIII. évf., 1. sz. (Mérleg, 2010–2014), 121–132.
- Haegel, Florence (2020): Political Socialisation: Out of Purgatory? *European Journal of Sociology*, 61(3): 333–364. <https://doi.org/10.1017/S000397562000017X>
- Holleman, Bregje (1999): Wording effects in Survey Research using meta-analysis to explain the forbid/allow asymmetry. *Journal of Quantitative Linguistics*, 1999, Vol. 6, No. 1, 29–40. <https://doi.org/10.1076/jqul.6.1.29.4145>
- Kovarek Dániel (2020): Négy dudás, négy csárda, egy kotta? A baloldal és a közép kispártjainak összehasonlító elemzése szervezeti felépítés és párttagság tekintetében. *Politikatudományi Szemle*, XXIX. (4): 33–54. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.4.33>
- Kozák Ákos–Hoffmann Márta (2016): Primer vizsgálatok. In: Veres Zoltán–Hoffmann Márta–Kozák Ákos (szerk.): *Bevezetés a piackutatásba.* Akadémia Kiadó, Budapest, 39–87.
- Marián Béla (2022): A 15–29 évesek politikai, közéleti véleményei. In: Nagy Ádám (szerk.): *Lábjegyzeten is túl – magyar ifjúságkutatás 2020.* Szociális Demokráciáért Intézet–Excenter Kutatóközpont, 219–258.

- Mikecz Dániel (2013): Az egyetemfogalás, mint akcióforma és felszabadított tér. *Replika*, 84: 103–114.
- Nagy Ádám (2013): *Szocializációs közegek*, Budapest, Replika Kiadó, 95–108.
- Neundorff, Anja–Smets, Kaat (2017): *Political Socialization and the Making of Citizens*. Oxford Handbooks Online. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935307.013.98>.
- Oross Dániel–Szabó Andrea (2019): A politikai és a magyar fiatalok. Budapest, Noran Libro Kiadó.
- Oross Dániel–Szabó Andrea (2020): Digitalization and Gender Differences in Political Participation among Hungarian University Students. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 6, 4: 11–33.
- Owen, Diana (2008): *Political Socialization in the Twenty-first Century: Recommendations for Researchers*. Kézirat.
- Pusztai Gabriella (2011): Hallgatói szocializáció: új megközelítések. In: *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig: hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 26–61.
- Quintelier, Ellen (2011): *Political socialization among young people. Evidence from a two-year panel study, 2011*. Paper presented at the PIDOP conference ‘Engaged citizens? Political participation and civic engagement among youth, women, minorities and migrants’. Open Access.
- Quintelier, Ellen (2015): Engaging Adolescents in Politics: The Longitudinal Effect of Political Socialization Agents. *Youth & Society*, 47 (1): 51–69. <https://doi.org/10.1177/0044118X13507295>.
- Riniolo Veronica–Livia Elisa Ortensi (2021): Young Generations’ Activism in Italy: Comparing Political Engagement and Participation of Native Youths and Youths from a Migrant Background. *Social Indicators Research*, 153: 923–955. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02487-5>.
- Róna Dániel–Sörös Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia–radikalizmus–poszt-materializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Sebestyén Annamária (2019): Pártpolitikai aktivizmus előfeltételei a magyar nappali tagozatos hallgatók körében. In: Szabó Andrea–Susánszky Pál–Oross Dániel (szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok? A hallgatók politikai aktivitása, politikai orientációja Magyarországon*. TK PTI–Belvedere Meridionale, 91–124.
- Szabó Andrea–Oross Dániel–Papházi Viktor–Pokorny Zsanerr–Sebestyén Annamária (2021): *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai. A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai részvétele, 2020 december*. 2021. Budapest, TK PTI.
- Szabó Ildikó (2000): *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Szabó Ildikó (2004): Kollektív identitásminták a politikai szocializációban. *Educatio*, 12 (4): 551–566.
- Szabó Ildikó (2006): *Nemzeti tematika és politikai szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Akadémiai doktori értekezés.
- Szabó Ildikó (2009): *A nemzet és a szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Szabó Ildikó–Falus Katalin (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra. A magyar sajátosságok. *Magyar pedagógia*, 100. évf., 4. szám: 383–400.

- Szabó Miklós (2001): A politikai szocializáció. In: Kéri László (szerk.): *Societas Politica – fejezetek a politikai szociológia köréből*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 245–266.
- Takács Flóra (2017): Az esettanulmány mint módszertan a szociológiában. *Szociológiai Szemle*, (27) 1. szám, 126–132.
- Tsatsanis, Emmanouil–Lisi, Marco–Freire, André (2022): The ‘Lost Generation’ and Its Political Discontents: Age-related Divides in Southern Europe after the Crisis. *South European Society and Politics*, Volume 26: 133–151. <https://doi.org/10.1080/13608746.2021.2032936>.
- Wolak, Jennifer (2009): Explaining Change in Party Identification in Adolescence. *Electoral Studies*, 28 (4): 573–583.
- Zuckerman Alan S.–Dasovic, Josip–Fitzgerald, Jennifer (2007): *Partisan Families: The Social Logics of Bounded Partisanship in Germany and Britain* (New York, CUP). Cambridge University Press, Cambridge Studies in Public Opinion and Political Psychology.

További források

- Babos Attila (2020): *Momentum: azok is szavazhassanak az előválasztáson, akik 2022 tavaszán betöltik a 18-at*. <https://cutt.ly/k97R0jZ>, utolsó letöltés: 2023. január 3.
- Boross Juli (2019): *Délután Kaposváron is utcára mennek a diákok*. <https://tinyurl.com/2p9dccc8a>, utolsó letöltés: 2022. szeptember 11.
- Kiss Brigi (2018): *Senkit nem érdekelt a Momentum sajtótájékoztatója, csak az Azonnalít*. <https://tinyurl.hu/fjMd/>, utolsó letöltés: 2023. január 1.
- hvg.hu (2021): *Kétfordulós lesz az ellenzéki miniszterelnök-jelölt választás*. <https://tinyurl.com/4bucteac>, utolsó letöltés: 2023. január 7.
- szeged.hu (2021): *Üzenet a járdán: a szegedi Momentum TizenX szabad egyetemen szeretne tanulni*. <https://tinyurl.hu/7reA/>, utolsó letöltés: 2023. január 2.
- A jövő a miénk – Sopron* (2018), facebook esemény. <https://tinyurl.hu/zX0T/>, utolsó letöltés: 2023. január 13.
- A jövő a miénk – Miskolc* (2018), facebook esemény. <https://tinyurl.hu/Fb9Q/>, utolsó letöltés: 2023. január 4.
- TizenX Közéleti Club – Ceglédi Zoltán*, YouTube-videó. <https://tinyurl.hu/rZu6/>, utolsó letöltés: 2023. január 3.